

СЧУПЕНО. ЕДНА НОМИНАЦИЯ ЗА ДУМА НА ГОДИНАТА

Йорданка Захариева

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: В доклада се анализират значенията на лексемата *счупен*, представени в академичните описания и в съвременните ѝ употреби в българския език. Проблематизира се интерпретацията ѝ в други културни среди. Аргументира се номинацията ѝ за дума на годината.

Ключови думи: счупен, семантика, употреби, философия, култура.

Въведение

Поводът за доклада дойде от една задача, която възложих наскоро на студентите – да напишат есе по зададена тема: *Без грижа думата е течаща вода*, свързана с дисциплината „Езикова култура“. Условието бе да представят есето си в ръкопис, без помощта на текстообработващи програми. В общи линии се установи, че за студентите ръкописът е трудно занимание, а краснописът почти липсва. В част от текстовете акцентът от темата беше изместен към проблема за опазването на водите и горите, в друга част се предлагаха трафаретни описменени размисли, подходящи за приятелски разговор на кафе. Или, с други думи, носители на българския език – млади хора, студенти – не показваха нито задълбоченост, нито разбиране или вникване в проблематиката на книжовния ни език. Замислих се: не бих определила този случай като безобиден. По-скоро е многопластов и разкрива свързаността между писане, разбиране и знание. Може ли да се търси свързаност на мисълта, представяне на собствени разсъждения или придобиване на знание, след като усилието – да се напише текст на ръка, е почти непосилно занимание?

За тазгодишната среща в Деня на будителите избрах да насоча вниманието си към думата *счупен*, защото, струва ми се, че ако има конкурс за дума на годината, тя заслужава номиниране. Тук ще се опитам да обоснова виждането си.

Езиков анализ

Думата *счупен* се асоциира със *счупено сърце* като емотикон (а може и със заглавието на песента на Стенли). *Счупен* означава резултат от въздействие: ‘нещо е направено на късове’, ‘нещо е натрошено’, ‘нещо е повредено’¹: *накъсан, натрошен, повреден*. Най-често

свързваме счупеното с предмет, вещ (телефон, прозорец) или с телесна повреда (крайник, зъб, глава). Сиреч означава факт, че ‘нещо с цялост е удребнено или с нарушена цялост’.

Наред с преките значения се развива и богата фразеология² с участието най-често на глаголите *счупвам* и *строшавам* в две тематични групи според обекта, към когото е насочено въздействието. Когато въздействието е спрямо някого, то е негативно по характер и целъ нарушаване или разрушаване на нормалното състояние или на нормалния строеж на нещо, например:

- в смисъл на ‘убивам, погубвам, унищожавам’, ‘наказвам жестоко (най-често като закана)’, срв.: *счупвам/счупя (строшавам) вратà, главата,*
- в смисъл на ‘набивам, смазвам от бой’, срв.: *счупвам/счупя (строшавам) кокалите,*
- в смисъл на ‘развалям доброто настроение на някого, правя на някого да му стане неприятно’, срв.: *счупвам/счупя (строшавам) му кефа (хатъра)*³.

Обобщено, в преките и фразеологичните значения се означава физическа или психическа увреда, включително и на нечие здраве.

В тази подгрупа са се развили и две допълнителни значения, ценностно ориентирани нюанси във и според представите на говорещия. Първото е в смисъл на ‘накарвам някого да престане да бъде горделив, сломявам нечие високомерие’, срв.: *счупвам/счупя (строшавам) му фасона,* а второто – ‘правя някого покòрен, смирен’, срв.: *счупвам/счупя (строшавам) му рогата.*

Фразеологизмите с отрицание при глагола означават израз на съгласие, несъпротива, съобразяване, зачитане на нечия воля, желание и пр., в смисъл на ‘винаги изпълнявам желанието, волята на някого, никога не се отказвам да изпълня това, което е заповядано’, срв.: *не скършвам (не прекършвам, не счупя, не правя, не троша) думата на две някому,* ‘зачитам волята, желанието на някого, не отказвам да направя онова, което той иска’, срв. *не чупя хатъра на някого.*

Въздействието, което е свързано с нарушаването на целостта, може да бъде насочено спрямо себе си, и тогава се обособяват други две подгрупи. В първата подгрупа се следват смислите, сходни на посочените по-горе в първата група, например:

- в смисъл на ‘погубвам се сам, изпащам си жестоко’, ‘претърпявам злополука, поражение, несполука, за което сам съм виновен’, срв.: *счупвам/счупя (строшавам) си вратà, главата,*
- в смисъл на ‘развалям доброто си настроение, става ми неприятно от нещо’, срв.: *счупвам/счупя (строшавам) си кефа.*

Втората подгрупа е интересна с това, че смисълът, който фразеологичните конструкции носят, е ценностно градивен, свързан с избор – отказ от нещо (на говорещия субект), например:

- в смисъл на ‘покаял съм се, зарекъл съм се да не правя вече грехове’, срв.: *строшило/счупило ми се е сърцето*, което, както се вижда, е **съвсем различно** от емотикона и интерпретацията за емоционално разбитото сърце,
- в смисъл на ‘избягвам от някъде, където съм задължен или заставен на бъда’, срв.: *счупя/строша кириша* – този пример е по-скоро за академична пълнота, но е рядко употребяван,
- в смисъл на ‘превъзмогавам в себе си омраза, вражда, лоши намерения и се отказвам да извърша нещо лошо или скланям за помирение’, срв.: *счупя (строша, прекъривам и др. синоними) на дявола краката (опаишката)*.

Тук фразеологизмите с отрицание при глагола означават форма на съзнателен избор в смисъл на ‘правя, което искам, което съм наумил, което съм казал’, срв.: *не скършвам (прекъривам, чупя, правя, троша) думата си на две, не си чупя хатъра*. Значенията се асоциират с твърдост, последователност, заявявани от говорещото лице.

С маркер за книжовност в академичния речник са посочени изразите *счувам (строшавам) веригите* ‘освобождавам се от робство’, *счувам рекорд (норми)* ‘надминавам установено постижение в някоя област’, чийто смисъл, обобщено, е ‘излизам от/извън обичайното, променям’.

Описанието на *счупен* разкрива асиметрия: по-малко основни и преки значения спрямо повече фразеологични изрази, а също и известна амбивалентност по линията на оценката като положително и отрицателно въздействие и резултат. Нарушаването на целостта на нещо или някого, обикновено свързвано с начупване, разкъсване, натрошване, раздробяване, носи идеята за деструктивно изменение. Промяната обаче може в личностен план да се отнася и до отказ от нещо (навици, действия и пр.), което бива оценявано положително.

Съвременни употреби

Обичайното характеризирание *счупен* за вещь (предмет) се пренесе преди няколко години, вероятно около 2018 г., върху съществителни с по-абстрактни значения, малко или повече отнасящи се до обществената организация, обществените отношения и представи: *пазар, град, консенсус, държава...* Тези съществителни също носят предметност, но това е предметност по-различна от пряката предметност на *счупеното гърне*, срв.: *жилищният пазар е счупен*⁴, *счупена държава и счупена държавност*⁵, *много е вероятно до*

догодина *държавата да е счупена*⁶, *държавата е счупена*⁷, *цялостният процес в държавата е бил счупен*⁸, *може да бъде счупен този консенсус*⁹... Примерите са основно от изказвания на публични личности¹⁰, които приписват „обиходна“ предметност, обиходна вещественост към форма на човешка организация, тоест на **държавата** (дефиниции за тази дума няма да давам, може да се направи бърза справка в Уикипедия¹¹) и на **идеята за държавност**. Това са също и послания оценки към българското общество и към българската общност, информиращи в случая за накъсаност, повреденост, натрошеност на връзки, зависимости, отношения и т.н. в държавата и държавността. Като допълнение, в езика ни е налице и един друг израз, който е пропуснат от академичното описание: *счупеното настрана*. Но е неестествено да се отстраним от държавата си, да се „дръпнем встрани“.

В лингвистичните разработки се отбелязва и фактът, че с избора си на думи говорещият разкрива част от собствения си светоглед. Ето няколко идеи в тази насока. Може да се допусне, че в изказванията на политиците е заложено честно отношение към аудиторията. Така се разбира, че вероятно тези политици артикулират нелицеприятна истина и може би са обективни в оценката си, като отбелязват фактическо състояние (на държавата и държавността). Вършителят на действието, ако не е анонимен, се търси извън собствената общност. Във втора интерпретация подобни употреби са обичайни за новите демагози: лидери популисти, които са продукти на съвременната епоха и които се отличават с клипово мислене, подходящо определени като *клипови политици* [2]. Трета възможност е да се предположи, че говорещите използват изразите *счупена държава*, *счупена икономика* чрез привнасяне на значения от английски, сиреч знаят езици, но не търсят адекватно значение на родния си език:[?] *сломена*, *провалена*, *разрушена*, *нефункционираща държава*¹². По този начин те обогатяват наивното знание за света, доколкото в българските поверия *счупеното гърне* е знак за болест¹³, сиреч те, публичните личности, говорят за *болна държава*.

Разбиране на счупеното в други култури

Ако се разшири контекстът към различните култури на планетата, ще се установи, че съществуват немалко вариации на тема *счупено гърне*.

В индийска приказка то е свързано с безсмислието на глупави планове за бъдещето¹⁴.

В японската култура от XV век счупеното се съгражда с усилието на човека и се издига до изкуство и философия: *кинцуги* (също и:

кинцукурой)¹⁵ – една впечатляваща философия на оптимизма, която е коренно различна от *счупеното настрана*, защото счупеното и възстановяването му е част от историята на предмета, който не бива да се отстранява или пренебрегва. Тъкмо обратното, счупеното вдъхновява да направиш нещо (още по-) красиво.

В близкотоизточната мистична философия се казва, че *само през раната може да проникне светлина* (Руми). Кореспонденция с тази идея се открива и в творчеството на Ленард Кoen: *Във всяко нещо има пукнатина, за да навлезе светлина* (вж. Anthem: *There is a crack in everything / That's how the light gets in*¹⁶).

Това са все идеи за разбирането и отношението към счупеното, бъдещето и светлината.

Дискусия

В българската традиция липсва философията на кинцуги или на източния мистицизъм, но е налична опитността на българските будители – възрожденски и съвременни, чиято цел е да отворят пътя за светлината, а задачата им – да напипват пукнатините в обществото и обществените отношения, да посочват *кривиците*. Тези кривици стават по-ясни тъкмо в съпоставка със световъзприемането в други култури. И когато се посочва „счупеност“ в държавата и държавността, това означава „счупеност“ на всички обществени системи и отношенията във и между тях.

Налице е обаче един общ индикатор, който поради очевидността си се пренебрегва. Този индикатор е **езикът**. И изобщо не е случайно, че българските будители през цялото Възраждане – без държава, държавност и български институции – центрират вниманието си върху „конструирането“ на книжовния български език. Днес този език е подложен на „деконструкция“ в посока на счупването¹⁷. Да се остави ли встрани този единайсетвековен писмен език, да се нулира ли той, да се заличи ли, за да се осигури „рисет“? Акцентът в тенденциите подсказва за такава посока.

Ако се погледне в перспектива, вариантите за последващи действия са два. Или да се избута *счупеното настрана* и да се започне отначало (да стартира в новонормално), и такъв вариант сякаш надделява в обществената практика. Или да се направи опит да се изгради ново нормално въз основа на наличното, подобно на базовия модел на кинцуги: да се видят пукнатините или счупеното да се подреди с мисълта, че тъкмо оттам, през процепите, навлиза светлина. Въпросът е как да стане, но и за него има отговор. Този втори вариант кореспондира с идеите, завещани от мъдrecи и мислителци през вековете, а именно: *без минало няма бъдеще; миналото е коренът, а*

бъдещето е на крилете на въображението; бъдещето се предсказва с правилно разчитане на миналото. Това означава, че един отказ от миналото, от корените, от паметта, от историята би лишил обществото от бъдеще, от една страна. Означава също, че тъкмо днес – като застопорена точка между миналото и бъдещето – следва да се вложат усилия, осигуряващи бъдещето, от друга страна. Основна система, която задвижва тези процеси по същество, е образователната система – често критикувана, оспорвана, пренебрегвана, реформирана. Нейната резултативност става видна по-бавно, доколкото в тази сфера типично спекулативни борсови котировки липсват, но съществува пазар на образователните услуги¹⁸, за който Пиер Бурдийо е повече от ясен в интерпретациите си [3].

Въздействията в духовната (образователната, културната, социалната) сфера следват собствен ритъм, може да изглеждат инерционни, но комуникацията тук, която се осъществява чрез езика, засяга пряко не само т.нар. *национална сигурност* [4], но и *бъдъщността*.

Все пак остава въпросът откъде да се започне с градивността. Отново се позовавам на опитността на човешката цивилизация, а именно – от овладяването на буквите и правописа, защото те са основата на развитието на концентрацията, търпението, въображението [5].

Заклучение

Забележителна в това отношение е бележката на Леонардо да Винчи, че „перата ще въздигнат хората като птици към небесата, тоест писмената, които са създадени от тези пера“. Тогава „разединените вещи ще се съединят и ще придобият в себе си такава сила, че ще върнат изгубената памет на хората, тоест пергаментите, които са направени от поединични късове от кожа и които съхраняват паметта за вещите и хорските дела“ [6].

Тенденциите към счупване на българския език предизвикват поредица от разединявания в съвременната езикова ситуация във всички обществени сфери. Дали ще продължат в тази посока, или ще се опитаме изкусно да „залепим“ наличното – а това означава внимание към езика, на който говорим – засяга пряко свиването или разширяването на българската езикова концептосфера.

Бележки

¹ Въз основа на тълкуването на глагола според: <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/счупвам>> (13.04.2022).

² Подробно във: **Frazeologischen** rechnik na balgarskia ezik. Т. 2. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1975.

[Фразеологичен речник на българския език. Т. 2. София: Издателство на БАН, 1975.]

³ Припомням, че думите *кеф* и *хатър* се отнасят към концептуалното поле на здравето, вж. [1].

⁴ **Жилищният** пазар е счупен, но държавата няма ясна идея как да го поправи. <https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2018/07/03/3210646_jilishtniiat_pazar_e_schupen_no_durjavata_niama_iasna/> (13.04.2022).

⁵ **Счупена** държава. 06.01.2020/бр. 2. <<https://duma.bg/schupena-darzhava-n206343>> (13.04.2022); *Тук фас, там хартийка – теория на счупената държава*. 29.05.2020 <<https://webcafe.bg/onya-deto-ne-go-triyat/tuk-fas-tam-hartiyka-teoriya-na-schupenata-darzhava.html>> (13.04.2022).

⁶ **Борисов:** Много е вероятно до догодина държавата да е счупена. <<https://www.dnes.bg/politika/2022/02/18/borisov-mnogo-e-veroiatno-do-dogodina-dyrjavata-da-e-schupena.520829>> (13.04.2022).

⁷ **Корнелия** Нинова: Държавата е счупена от ГЕРБ и присъдружните им партии. 12.07.2020. <<https://www.youtube.com/watch?v=TgYz2Kqspts>> (13.04.2022).

⁸ **Даниел** Лорер: Най-важното тази година е да направим България правова държава. 13.02.2022. <https://bntnews.bg/news/daniel-lorer-nai-vazhnoto-tazi-godina-e-da-napravim-balgariya-pravova-darzhava-1185241news.html> (13.04.2022).

⁹ **Даниел** Митов: Дали целта на КНС не е да бъде счупен консенсусът по темата за РСМ. 09.01.2022. <<https://bnr.bg/horizont/post/101583274/daniel-mitov-kakvo-nalagatsvikaneto-na-ksns-sled-kato-v-bulgaria-ima-konsensus-po-temata-za-rsm>> (13.04.2022).

¹⁰ В случая се отчита творческият компонент, тъй като примерът е заглавие на песен от 2021 г. на Михаела Филева и Николай Николов – ЕХС, но това не отменя употребата, вж. „Счупен град“. <<https://nova.bg/accents/view/2021/04/10/322661/песента-счупен-град-на-николай-николов-ехс-и-михаела-филева-влиза-в-саундтрака-на-серииния-филм-отдел-издирване/>> (13.04.2022).

¹¹ <https://bg.wikipedia.org/wiki/Държава> (13.04.2022).

¹² В езикознанието се нарича *контаминация*.

¹³ <https://sanovnik.at/гърне/#i-3> (13.04.2022).

¹⁴ **Счупеното** гърне (индийска приказка). <https://chitanka.info/text/46953-schupenoto-gyrne> (13.04.2022).

¹⁵ <https://bg.wikipedia.org/wiki/Кинцуги> (13.04.2022); **Когато** счупеното се превръща в изкуство. <<https://www.obekti.bg/chovek/kincugi-kogato-schupenoto-se-prevrshcha-v-izkustvo>> (13.04.2022); **Изкуството** на златния шев. <<https://woman.bg/art-box/izkustvoto-na-zlatniya-shev---kintsugi.43911.html>> (13.04.2022); **Японска** техника за лепене на керамика и размисли за живота. <<https://zdraveikrasota.bg/tazi-yaponska-tehnika-zaropraguane-na-schupena-keramika-shte-vi-dade-hrana-za-razmisa/>> (13.04.2022).

¹⁶ <https://lyricstranslate.com/bg/Leonard-Cohen-Anthem-Lyrics.html> (13.04.2022).

¹⁷ Като пример ще посоча, че е достатъчно да се погледне „терминологично иновативният“ избор на представяне на дейностите в кой да е официален сайт на държавните институции, където витае един доста „пропукан“ и дори *счупен език*, например: <<https://mon.bg/bg/news/4751>> (13.04.2022), избран на случаен принцип. В допълнение е достатъчно също да се отбележи *комуникационното накъсване* в общуването между преподаватели и обучаващи се след двугодишното дистанционно преподаване и т.н. Или в друга област: самият факт, че при включването на цитирана литература, ако заглавието е на кирилица, то трябва да се транслитерира и изнесе на първо място – „История славеноболгарская“ на Паисий Хилендарски започва да присъства в езиковия свят транслитерирана. Не е ли това стъпка към заличаване на член трети от българската Конституция? Всеки пристрастен към темата за българския език би изброил немалко примери.

¹⁸ Социалните полета са места, в които протича постоянна борба за капитал, а капиталът е обединение на ресурси, групирани свободно в различни пазари, и според П. Бурдийо [3] пазарите може да бъдат разделени на: (1) материален – пари,

собственост, стоки; (2) културен – знания, умения, квалификации, а като институции това са училищата, университетите, читалищата, библиотеките; (3) социален – мрежата от социални връзки, които изгражда всеки индивид, и тяхното качество, като социални пазари са семейството, политическите организации и т.н.

References/Литература

1. **Zaharieva, Y., R. Demirova.** Zdrave: nerazbiraniyat Iztok. – V: *Za slovoto – novi tarsenia i podhodi.* Yubileen sbornik v chest na chl.-kor. prof. d.f.n. Emilia Pernishka. *Sastaviteli i nauchni redaktori Diana Blagoeva, Sia Kolkovska.* Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. M. Drinov“, 2016, s. 389 – 398.
[Захариева, Й., Р. Демирова. Здраве: неразбираният Изток. – В: *За словото – нови търсения и подходи.* Юбилеен сборник в чест на чл.-кор. проф. д.ф.н. Емилия Пернишка. Съставители и научни редактори Диана Благоева, Сия Колковска. София: Издателство на БАН „Проф. М. Дринов“, 2016, с. 389 – 398.]
2. **Lozeva, Anna.** Klipovi politicheski poslania. – V: *Prehodat i politichesките ezitsi.* Sofia, 2019, s. 192 – 200.
[Лозева, Анна. Клипови политически послания. – В: *Преходът и политическите езици.* София, 2019, с. 192 – 200.]
3. **Burdiyو, P. Poleta.** T. 1. Poleta na duha. Sofia: Iztok-Zapad, 2012. T. 2. Poleta na vlastta. Sofia: Iztok-Zapad, 2018.
[Бурдийо, П. Полега. Т. 1. Полега на духа. София: Изток-Запад, 2012. Т. 2. Полега на властта. София: Изток-Запад, 2018.]
4. **Zaharieva, Y., R. Demirova.** Ezik i sigurnost. Zavisimosti. Sofia: Avangard Prima, 2015.
[Захариева, Й., Р. Демирова. Език и сигурност. Зависимости. София: Авангард Прима, 2015.]
5. **Zaharieva, Y., R. Demirova.** Poslanieto ot ebru: kontseptualizirane na komunikatsiyata. Sofia: Avangard Prima, 2022.
[Захариева, Й., Р. Демирова. Посланието от ебру: концептуализиране на комуникацията. София: Авангард Прима, 2022.]
6. **Leonardo da Vinci.** Izbrannie proizvedenia. T. 2. Moskva: Izd. Studii Artemia Lebedeva, 2010, s. 403 – 404.
[Леонардо да Винчи. Избранные произведения. Т. 2. Москва: Изд. Студии Артемия Лебедева, 2010, с. 403 – 404.]

За автора

Йорданка Захариева, доктор по филология, доктор на науките, е професор в катедра „Обществени комуникации“ на УниБИТ. Тя е автор на 22 книги и учебници, на над 200 студии, статии, научни съобщения, рецензии и научна публицистика в сферата на лингвистиката (български език).

За контакт с автора: y.zaharieva@unibit.bg

BROKEN. ONE NOMINATION FOR THE WORD OF THE YEAR

Yordanka Zaharieva

University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: The paper analyzes the meanings of the lexeme *broken*, presented in academic descriptions and in its contemporary uses in the communication environment. The interpretation of this lexeme in other cultural circles is problematic. Its nomination for word of the year is reasonable.

Keywords: broken, semantics, uses, philosophy, culture.

About the author

Yordanka Zaharieva, PhD, DSc, is a professor in the Department of Public Communications at ULSIT. She is the author of 22 monographs and textbooks, over 200 studies, scientific and popular articles, reviews etc. in the field of linguistics (Bulgarian language).

To contact the author: y.zaharieva@unibit.bg